

Такім чынам, у сістэме савецкага радыёвяшчання можна вылучыць наступныя рысы.

Дэмакратычны цэнтралізм як яе галоўны арганізацыйны прынцып прадугледжвае партыйнае кіраўніцтва ўсімі падраздзяленнямі сістэмы і прадвызначае структуру падпарадкаванасці ніжэйшых вышэйстаячым арганізацыям пры неабмежаванай творчай самастойнасці кожнага звяна і яго магчымасці прадстаўляць інтарэсы шырокай слухацкай аўдыторыі. У гэтым сэнсе савецкае радыёвяшчанне з'яўляецца сродкам «прамой сувязі», перадачы дырэктывнай інфармацыі, а таксама сродкам «зваротнай сувязі», выяўляючы адносіны мас да рашэнняў партыі і дзяржавы.

Шматнацыянальнае, шматмоўнае па сваім складзе, савецкае радыёвяшчанне ўяўляе сабой цэльны ідэалагічны інстытут партыі з адзінымі прапагандысцкімі і выхаваўчымі задачамі і нацыянальнымі асаблівасцямі яго падсістэм. Кожная з падсістэм, з'яўляючыся фактарам нацыянальнай культуры, садзейнічае усебаковаму яе развіццю з тым, каб паўней увасобіцца ў адзінай шматнацыянальнай сацыялістычнай культуры. Шматпраграмавая пабудова радыёвяшчання савецкіх рэспублік дае слухачу роўныя магчымасці для ўспрыняцця агульнасаюзных і мясцовых (нацыянальных) праграм.

Сістэма савецкага радыёвяшчання, арганізацыйна аформленая у саюзна-рэспубліканскі Дзяржкамітэт, валодае выключнай мабільнасцю і апэратывнасцю пры пераключэнні ўсіх вяшчальных каналаў на адну цэнтральную праграму ў момант перадачы экстраных, асабліва важных паведамленняў. У той жа час прынцып шматпраграмнасці дазваляе адначасова весці вяшчанне для самых розных рэгіёнаў, што ў канчатковым выніку забяспечвае аўдыторыю самай разнастайнай інфармацыяй, задавальняе запатрабаванні розных груп насельніцтва.

Усе падраздзяленні савецкага радыёвяшчання маюць магчымасць выходзіць у эфір на больш высокім іерархічным узроўні. Гэта з'яўляецца добрай школай прафесіяналізму для ўсіх падраздзяленняў і садзейнічае павышэнню якасці ўсяго савецкага вяшчання.

Савецкае радыёвяшчанне, з'яўляючыся адным з відаў масавай інфармацыі краіны, мае відавую аднароднасць, якая вызначаецца перш за ўсё наяўнасцю спецыфічных сродкаў адлюстравання рэчаіснасці. Да іх адносяцца слова, якое гучыць, шумы, якія даюць акустычную карціну жыцця, музыка і шэраг тэхнічных сродкаў увасаблення матэрыялу ў перадачу. Акрамя таго, радыё выгадна адрозніваецца ад іншых сродкаў масавай інфармацыі выключнай прастатой прыёму перадач, паўсюднасцю іх, здольнасцю асіміліравацца з асабістым вопытам слухача.

Адзіныя тэхнічныя каналы сувязі значна спрашчаюць працэс тыпалагізацыі савецкага радыёвяшчання. Агульнасць палітычных і ідэалагічных задач, якія з'яўляюцца галоўнымі, вызначальнымі, зводзіць тыпалогію вяшчання да выяўлення двух узроўняў у залежнасці ад рэгіянальных (нацыянальных) прыкмет (вертыкальны ўзровень) і адрасных, прафесійных, функцыянальных (гарызантальны ўзровень). Структура савецкага радыёвяшчання павінна разглядацца з улікам розных узроўняў, бо з'яўляецца складаным адзінствам — вынікам працяглага развіцця, доўгіх год пошукаў і знаходак.

¹ Гл.: День радио.— М., 1980, с. 5.

² О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении.— М., 1972, с. 553—554.

³ Гл.: Журналистика в политической структуре общества.— М., 1975, с. 52.

⁴ Матэрыялы XXVI з'езда КПСС.— Мінск, 1981, с. 78.

В. П. КРАСНЕЙ

ФУНКЦЫЯНАЛЬНАЕ РАЗВІЦЦЁ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРНАЙ МОВЫ У САВЕЦКІ ЧАС

Развіццё беларускай літаратурнай мовы ў савецкі час — яскравае сзданне ўсебаковага росквіту творчых магчымасцей беларускай нацыі, калі да актыўнага грамадскага жыцця і творчай дзейнасці далучыліся разнаволеныя працоўныя масы.

Яшчэ ў дакастрычніцкія часы У. І. Ленін і заснаваная ім бальшавіцкая партыя, распастроўваючы на марксісцкай аснове складаныя праблемы нацыянальна-моўнай палітыкі, абясцільлі права прыгнечаных царызмам на-

цый і іх моў на свабоднае развіццё. У працы «Рабочы клас і нацыянальнае пытанне» У. І. Ленін пісаў: «Ніводнай прывілеі ні для адной нацыі, ні для адной мовы! Ні малейшага прыцяснення, ні малейшай несправядлівасці да нацыянальнай меншасці! — вось прынцыпы рабочай дэмакратыі»¹. Рашуча абараняючы прынцып абсалютнай роўнасці ўсіх нацый і ўсіх моў, крытыкуючы буржуазных лібералаў, якія падтрымлівалі шавіністычную палітыку царскага ўраду, У. І. Ленін падкрэсліваў: «Нацыянальная праграма рабочай дэмакратыі: ніякіх безумоўна прывілей ніводнай нацыі, ніводнай мове...»²

З перамогай Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі марксісцка-ленінскія прынцыпы нацыянальна-моўнай палітыкі пачалі ажыццяўляцца на практыцы. «Дэкларацыя правоў народаў Расіі» 15 лістапада 1917 года ўрачыста абвясціла роўнасць і суверэннасць народаў, раўнапраўе ўсіх нацый і нацыянальных моў, і беларускі народ, як і многія іншыя раней прыгнечаныя народы, упершыню ў сваёй гісторыі атрымаў права на свабоднае развіццё роднай мовы.

Беларуская мова пачала абслугоўваць моўныя запатрабаванні народа ў самых разнастайных сферах яго жыцця і дзейнасці, стала сродкам далучэння народных мас да актыўнага сацыялістычнага будаўніцтва, асветы, навукі і культуры. Аднак пасляхова выконваць гэтыя складаныя і пачэсныя задачы беларуская літаратурная мова магла, толькі развіўшы адпаведныя структурна-функцыянальныя стылі і значна папоўніўшы лексічныя сродкі словамі розных тэматычных пластоў.

Звычайна ў літаратурных мовах, развіццё і грамадскае функцыянаванне якіх нічым не стрымліваецца і не абмяжоўваецца, такія структурна-функцыянальныя стылі, як мастацка-белетрыстычны, навуковы і афіцыйна-дзелавы, фарміруюцца ў гарманічным адзінстве, хоць вызначальная роля ў развіцці стылістычнай сістэмы належыць пераважна мове мастацкай літаратуры. Што да беларускай літаратурнай мовы, то яна да Вялікай Кастрычніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі заставалася афіцыйна не прызнанай і ў «тагачасных неспрыяльных умовах не магла пашырыцца ў розныя грамадскія сферы, замацавацца ў літаратуры (не толькі ў мастацкай, публіцыстычнай, але і навуковай), у справаходстве і юрыспрудэнцыі»³. І хоць у пачатку ХХ стагоддзя ў практыцы беларускага кнігадрукавання паступова акрэсліліся асноўныя характэрныя правапісныя і граматычныя рысы беларускай мовы, газеты і часопісы, літаратурна-мастацкія і публіцыстычныя творы, асобныя навукова-папулярныя і навучальна-педагагічныя выданні некалькі пашырылі сферу выкарыстання беларускай літаратурнай мовы, спрыялі яе ўзбагачэнню і ўдасканаленню, аднак у функцыянальных адносінах яна па-ранейшаму заставалася недастаткова развітай, а яе лексічная сістэма — тэматычна абмежаванай і неўнармаванай.

Пашырэнне беларускай мовы ў літаратуры і мастацтве, у навучальных і культурна-асветных установах, у сферы масавых сродкаў камунікацыі патрабавала сталай графікі, стабільных арфаграфічных, граматычных, арфаэпічных і лексічных норм, выпрацоўкі разнастайных спосабаў і прыёмаў моўнага выражэння. Таму ўжо ў першыя два паслякастрычніцкія дзесяцігоддзі была стандартызавана графіка, кадыфікаваны арфаграфічныя, граматычныя нормы, вызначаны правілы беларускага літаратурнага вымаўлення.

Развіццё стылістычнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы адбывалася, з аднаго боку, шляхам узбагачэння і ўдасканалення тых спосабаў і прыёмаў моўнага выражэння, якія склаліся ў дакастрычніцкі час у стылі мастацкай літаратуры і публіцыстыкі, а з другога — шляхам стварэння новых, што выпрацоўваліся ў навуковым і афіцыйна-дзелавым стылях.

Мастацка-белетрыстычны стыль, які ў дарэвалюцыйны час развіваўся пераважна ў жанрах паэзіі і часткова ў прозе і драматургіі, у пачатку ХХ стагоддзя выпрацаваў у асноўным прыёмы дыферэнцыяцыі мовы аўтара і мовы персанажаў і ў пэўнай меры пазбавіўся моўнага натуралізму. Але паколькі паэты і пісьменнікі па-ранейшаму асвойвалі найперш тэматыку сялянскага жыцця, адлюстроўвалі быт і светапогляд вясковага насельніцтва і сродкі моўнага выражэння чэрпалі галоўным чынам з жывой гаворкі народа, стылістычная палітра гэтых сродкаў абмяжоўвалася, як правіла, размоўна-бытавой і дыялектнай лексікай. У савецкі час, калі ў беларускай літаратуры з'явіліся разнастайныя па сваёй тэматыцы і жанравых асаблівасцях эпічныя, лірычныя і драматычныя творы, у мове ма-

стацкай літаратуры пачалі шырока выкарыстоўвацца таксама грамадска-палітычныя, навукова-тэхнічныя тэрміны, прафесіяналізмы, жарганізмы і г. д. Дзякуючы гэтаму беларуская савецкая літаратура дасягнула выразнай мастацка-вобразнай моўнай канкрэтызацыі (па тэрміналогіі М. М. Кожынай), многагалосся, дзе кожны голас (мова аўтара, мова персанажаў) з'яўляецца характарыстычным і выражае духоўны вопіў героя, яго нацыянальныя рысы, сацыяльныя прыметы, погляды і рэчаіснасць, асабліва сці светазнання, ацэнкі іншых персанажаў і характараў і г. д. Дзякуючы мастацка-эстэтычнаму асваенню слоў розных тэматычных разрадаў і лексіка-семантычных груп мастацка-белетрыстычны стыль значна развіў і ўдасканаліў стылістычныя рэсурсы беларускай літаратурнай мовы, узбагаціў яе новымі сродкамі моўнага выражэння.

У дакастрычніцкі час, калі з'явіліся першыя беларускія легальныя газеты і часопісы і на іх старонках пачалі друкавацца публіцыстычныя артыкулы, карэспандэнцыі, нататкі, нарысы, звароты і заклікі, вызначыліся такія асаблівасці грамадска-публіцыстычнага стылю беларускай літаратурнай мовы, як высокая экспрэсіўнасць і наяўнасць слоў, надзеленых пэўным ідэйным зместам. Аднак паколькі названыя вышэй творы тагачаснай беларускай публіцыстыкі адрасаваліся пераважна вясковаму люду, то і аўтары ў сваёй моватворчасці шырока карысталіся жывым народным словам, надаючы яму своеасаблівае грамадска-палітычнае гучанне. У плане арганізацыі моўных сродкаў публіцыстыка таго часу мала чым адрознівалася ад мастацкай літаратуры і таму не магла аказаць значнага ўздзеяння на функцыянальнае развіццё беларускай літаратурнай мовы. Толькі ў савецкую эпоху, калі пачалі выходзіць масавым тыражом дзесяткі газет, часопісаў, публіцыстычных твораў розных жанраў, канчаткова склаўся грамадска-публіцыстычны стыль беларускай літаратурнай мовы і вырацаваўся асноўны стылістычны прынцып арганізацыі моўных сродкаў, заснаваны на адзінстве дзвюх тэндэнцый — тэндэнцыі да экспрэсіўнасці і стандарту ў іх дыялектычным аб'яднанні⁴. Дзякуючы гэтаму на базе рознастыльвых элементаў, слоў розных тэматычных разрадаў і з рознай эмацыянальнай і стылістычнай афарбоўкай узніклі шматлікія словазлучэнні і звароты, якія, набыўшы ў публіцыстыцы своеасаблівыя семантычныя значэнні і адценні, узбагацілі выяўленчыя магчымасці беларускай літаратурнай мовы, напрыклад: **справа гонару, людзі добрай волі, камандзіры вытворчасці, баявы лісток, жоўтая прэса, вахта ўраджая, вітаміны ўрадлівасці, зялёны канвеер і інш.**

У савецкі час сфарміраваўся навуковы стыль беларускай літаратурнай мовы з уласцівай яму сістэмай спосабаў і прыёмаў арганізацыі моўных сродкаў. Складанасць яго фарміравання заключалася ў тым, што для выражэння шматлікіх навуковых паняццяў у лексічнай сістэме беларускай мовы адсутнічалі адпаведныя тэрміналагічныя сродкі, а агульны «воблік» мовы навуковых і навукова-папулярных выданняў, што з'явіліся ў пачатку XX стагоддзя, мала чым адрозніваўся ад мовы мастацкіх твораў. Таму неабходна было адначасова стварыць сістэмы тэрмінаў розных галін ведаў і вырацаваць тыповыя спосабы іх арганізацыі ў сферы спецыяльнай камунікацыі. Для вырацоўкі тэрміналогіі Народным камісарыятам асветы БССР была створана Навукова-тэрміналагічная камісія, якая распачала сваю дзейнасць у 1921 годзе, а працягваў гэту справу Інстытут беларускай культуры, заснаваны на базе названай камісіі ў 1922 годзе. За перыяд з 1921 па 1930 год было падрыхтавана і апублікавана больш 30 тэрміналагічных слоўнікаў. Гэта дало магчымасць выдаць на беларускай мове падручнікі і дапаможнікі для сярэдняй і вышэйшай школы, асобныя навуковыя і навукова-папулярныя працы, якія неслі веды ў шырокія народныя масы, спрыялі замацаванню тэрмінаў у моўнай практыцы, садзейнічалі ўдасканаленню асобных звянаў тэрміналагічных сістэм і вырацоўцы своеасаблівых для сферы навуковага ўжывання спосабаў і прыёмаў моўнага выражэння, пры якіх словы-тэрміны выяўляюць свае самыя характэрныя прыметы: сінтагматычную незалежнасць, адназначнасць, кананічнасць, адсутнасць экспрэсіўнасці, мадальнасці, вобразнасці і стылістычнай афарбоўкі.

Калі з перамогай Кастрычніка беларуская літаратурная мова набыла шырокія грамадскія функцыі, у яе стылістычнай сістэме паступова сфарміраваўся і афіцыйна-дзелавы стыль. Ён вырацоўваўся па меры друкавання на беларускай мове розных дзяржаўных законаў, пастановаў і распараджэнняў. У працэсе моўнай практыкі ствараліся адпаведныя моўныя сродкі і акрэсліваліся характэрныя спосабы іх арганізацыі. Як вынік гэ-

тага ўжо ў 1925 годзе выйшаў з друку на рускай і поруч на беларускай мовах першы збор законаў БССР⁵.

Такім чынам, усебаковае развіццё мастацка-белетрыстычнага стылю, фарміраванне і станаўленне за параўнальна кароткі час грамадска-публіцыстычнага, навуковага і афіцыйна-дзелавога стыляў было абумоўлена перш за ўсё тым, што беларуская літаратурная мова з першых дзён Савецкай улады пачала свабодна функцыяніраваць у розных сферах жыцця і дзейнасці беларускага народа. Аднак не ў меншай меры гэта залежала ад таго, наколькі жыватворнымі былі тыя крыніцы, адкуль чэрпаліся адпаведныя лексічныя сродкі, наколькі ўзбагачаліся і пашыраліся, разнастайна і прадуктыўна выкарыстоўваліся тыя моўныя элементы, з дапамогай якіх гэтыя сродкі ствараліся.

Розныя катэгорыі слоў, што выкарыстоўваліся ў тым ці іншым стылі, фарміраваліся найперш за кошт уласных моўных сродкаў — агульнаўжывальных, дыялектных, гутарковых і нават прастамоўных лексічных адзінак. Асабліва выразна гэта праявілася ў 20-ых гадах, калі беларуская літаратурная мова інтэнсіўна папаўняла свае выяўленчыя рэсурсы новымі адзінкамі, а вызначыць дакладна лексічныя нормы пакуль што было немагчыма з-за адсутнасці тлумачальных і дыялектных слоўнікаў. З другога боку, адсутнасць слоўнікаў нярэдка прыводзіла да выкарыстання нематываваных запазычанняў, калі аўтар, не знаходзячы адпаведнага наймення сярод вядомых яму слоў роднай мовы, звяртаўся да іншамоўных крыніц.

У далейшым побач з колькасным узбагачэннем лексікі, развіццём спосабаў і прыёмаў моўнага выражэння ў структурна-функцыянальных разнавіднасцях мовы і з выходам беларуска-рускіх і руска-беларускіх слоўнікаў усё больш выразна акрэсліваліся асаблівасці тэкстаў адпаведных жанраў і стыляў і выпрацоўваліся лексічныя нормы. У працэсе выпрацоўкі лексічных норм беларуская літаратурная мова пазбаўлялася перш за ўсё вузкіх дыялектызмаў (**акладня, апоiny, хірлявы**), штучных новаўтварэнняў (**аяскравіць, выведнік, песніць, пераносня, светаглядца**), нематываваных запазычанняў (**вэдлуг, гвезда, атрамонт, тлен, рукаводзіць, сабрание, часць, гасударства**), г. зн. лексічных дублетаў, словаўтваральных і фонамарфалагічных варыянтаў, якія не адпавядалі тэндэнцыям развіцця лексікасемантычнай сістэмы беларускай літаратурнай мовы.

Гаворачы пра функцыянальнае развіццё беларускай літаратурнай мовы і яе лексічнага складу ў савецкую эпоху, неабходна падкрэсліць дабратворны ўплыў рускай літаратурнай мовы, адной з высокаразвітых і багачейшых моў свету. Стаўшы мовай міжнацыянальных зносін раўнапраўных народаў Краіны Саветаў, руская літаратурная мова не толькі шчодро ўзбагаціла мовы ўсіх нацый і народнасцей вялікай колькасцю лексічных адзінак, але і дала ўзоры, па якіх на аснове ўласных моўных рэсурсаў ствараліся шматлікія неалагізмы (так званыя калькі ці паўкалькі) тыпу: **бязважжасць, вызначальнік, выпраменьванне, Кастрычнік, спадарожнік** і інш. Акрамя таго, руская літаратурная мова, адыгрываючы выключную ролю ў аб'яднанні ў адзінай братняй сям'і рознамоўных народаў Савецкага Саюза, стала мовай-пасрэдніцай, праз якую ў беларускую літаратурную мову праніклі лексічныя адзінкі з моў іншых савецкіх нацый і народнасцей, напрыклад: **акын, аул, дойна, зумра, чум, яранга** і інш. Гэта садзейнічала фарміраванню ў лексічнай сістэме мовы беларускай сацыялістычнай нацыі агульнага лексічнага фонду моў народаў СССР.

Шырокае выкарыстанне беларускай літаратурнай мовы спрыяла таму, што за шэсць паслякастрычніцкіх дзесяцігоддзяў на ёй была створана багатая і разнастайная мастацкая, публіцыстычная і навуковая літаратура, выдадзены шматлікія дакументы дзяржаўнага значэння, апублікаваны законы, указы і пастановы. Яна ў поўны голас загучала са сцэны тэатраў, па радыё і тэлебачанню. Усё гэта з'яўляецца зарукай далейшага развіцця і ўдасканалення беларускай літаратурнай мовы на ўсіх яе ўзроўнях, узбагачэння яе выяўленчых сродкаў.

¹ Ленін У. І. Творы, т. 19, с. 72.

² Там жа, с. 325.

³ Шакун Л. М. Развіццё беларускай літаратурнай мовы ў сям'і моў братніх народаў Савецкага Саюза. — Весті АН БССР. Серыя грамадскіх навук, 1978, № 6, с. 129.

⁴ Гл.: Костомаров В. Г. Русский язык на газетной полосе. — М., 1971, с. 89.

⁵ Гл.: Шакун Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы. — Мінск, 1963, с. 299.